

ԽՍՀՄ-ՏԻՐԳՈՐԴԻ ՖՐԻԿ

(ԵՊՀ)

ԻՐԱՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ

ԱՖՂԱՆՍՏԱՆՈՒՄ

(1979-1989թթ.)

1970-1980-ական թվականները Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների համար շրջադարձային տարիներ հանդիսացան: Տարածաշրջանի որոշ երկրներում տեղի ունեցան այնպիսի խոշոր քաղաքական իրադարձություններ (1978-1979թթ. Իսլամական հեղափոխությունը Իրանում, Իրանա-իրաքյան պատերազմը 1980-1988թթ., ԽՍՀՄ գինված ինտերվենցիան Աֆղանստանի նկատմամբ և այլն) որոնք Սառը պատերազմի պայմաններում հիրավի փոխվեցին ուժերի հարաբերակցությունը տարածաշրջանում, այստեղ ավելի թեժացավ ԱՄՆ-ԽՍՀՄ մրցակցությունը նորանոր լծակներ ձեռք բերելու համար: Ահա իրադարձությունների այս հորձանուտում էր, որ 1978թ. Աֆղանստանում տեղի ունեցավ պետական հեղաշրջում, որը և իշխանության բերեց կոմունիստներին: Մրա հիմքի վրա մեծացավ տարբեր արտաքին ուժերի, այդ թվում և Իրանի միջամտությունը այդ երկրի ներքին գործերին: Սա իր հերթին հանգեցրեց Խորհրդային բանակի ներխուժմանը և թեժացրեց արդեն սկսված քաղաքացիական պատերազմը, որը պետք է տևեր ընդհուպ մինչև 2001 թվականը: Աֆղանստանում արդեն տեղի էր ունեցել հեղաշրջումը, երբ 1979թ. փետրվարին Իրանում հաղթանակեց հեղափոխությունը, այնտեղ իշխանության եկած իսլամական ֆունդամենտալիստները Այաթոլլահ Խոմեյնու գլխավորությամբ, մարտահրավեր նետեցին աշխարհաքաղաքական երկու բևեռներին էլ (ԽՍՀՄ և ԱՄՆ) հավասարապես: Եվ ահա այս հիմքի վրա ուշագրավ է ետհեղափոխական Իրանի դիրքորոշումը և հետագա քաղաքականությունը աֆղանական իրադարձությունների նկատմամբ մասնավորապես և ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ ընդհանրապես: Ընթերցողների դատին՝ ներկայացվելիք թեման արտացոլում է ետհեղափոխական Իրանի աֆղանական քաղաքականությունը 1980-ական թթ. ընթացքում, որի բնույթը մեծապես կապված էր Իրանի ընդհանուր արտաքին քաղաքական դոկտրինայի հետ. այն արմատական վտիմությունների էր ենթարկվել 1979 թ.-ից սկսած:

Խորհրդային բանակի ներխուժումն Աֆղանստան ազդակ հանդիսացավ այդ երկրի հարևանների՝ հատկապես Իրանի և Պակիստանի համար, որպեսզի վերջիններս լուրջ միջոցառումներ ձեռնարկեն սեփական անվտանգությունը ապահովելու համար, քանզի ԽՍՀՄ վերջնական նպատակը հարավային տաք ջրեր դուրս գալն էր և այն ի կատար կածվեր կամ Իրան կամ Պակիստան ներխուժելով:

Թեմայի արդիականությունը հատկապես երևում է նրանում, որ չնայած այն հանգամանքին, որ 1989թ.-ից հետո որոշակի փոփոխություններ կատարվեցին Իրանի արտաքին քաղաքականության մեջ և հեղափոխությունը հարակից երկրներ «արտահանելը» երկրորդ պլան մղվեց, այնուամենայնիվ այժմ էլ Իրանի ղեկավարությունը չի հրաժարվում Աֆղանստանում որոշակի լծակներ ունենալուց՝ ի հակակշիռ այնտեղ ԱՄՆ-ի գերակա դիրքերին: Ինչպես 1980-ական թթ., այնպես էլ այժմ Իրանի ազդեցության հնարավոր լծակներ են հանդիսանում այնտեղ ապրող շիա-դավան բնակչությունը, որը կազմում է տեղի բնակչության 15 տոկոսը, ինչպես նաև Իրանի մշակութային և էթնիկ ընդհանրությունները Աֆղանստանի հետ: Հարակից երկրներում ազդեցության լծակներ ունենալու Իրանի ձգտումը միտված է սեփական անվտանգության խնդիրները ուծելուն, քանզի գնալով Իրանը սեղմվում է արևմտամետ վարչակարգեր ունեցող երկրների (Իրաք, Թուրքիա, Ադրբեյջան, Պակիստան, Աֆղանստան, Պարսից ծոցի միապետություններ) օղակով:

Նշենք, որ թեմայի հետ կապված խնդիրները մանրամասն լուսաբանման և ուսումնասիրման կարիք են զգում, հատկապես Հայաստանի գիտական շրջանակներում: Այս հարցով սկսել է զբաղվել տոդերիս հեղինակը, որը 1980-ական թթ.-ի Իրանի Իսլամական Հանրապետության աֆղանական քաղաքականությունը դիտարկում է այդ տարիների Իրանի ընդհանուր արտաքին քաղաքականության համատեքստում:

Թեմայի ամենակարևոր խնդիրներից մեկը Իրանի կողմից Իսլամանան հեղափոխության «արտահանման» տեսությունն է, որը և պայմանավորում էր աֆղանական իրադարձությունների նկատմամբ Իրանի դիրքորոշումը և հետագա քաղաքականությունը: Հայտնի է, որ Իրանին սահմանակից երկրներում շիադավան բնակչությունը որոշակի թիվ էր կազմում, որը և հանդիսանում էր այդ երկրների ամենախրավազուրկ խավը: Սա, ըստ Իրանի նոր ղեկավարության, պարարտ հող էր ստեղծում հեղափոխությունը «արտահանելու» համար, որի առաջամարտիկ լինելու էին հենց այս իրավազուրկ խավը: Ահա և աֆղանստանը ևս մտնում էր այս ծրագրերի մեջ:

Թեմայի հետ կապված մյուս կարևոր խնդիրը Իրանի նոր ղեկավարության կողմից հռչակված «ոչ Արևելք, ոչ Արևմուտք» կարգախոսն էր, որը ենթադրում էր դիմակայություն ԱՄՆ-ին և ԽՍՀՄ-ին, սա էլ մեծապես

պայմանավորում էր Իրանի աֆղանական քաղաքականությունը մասնավորապես և ԽՍՀՄ-ի հետ հարաբերությունները ընդհանրապես, թեև ժամանակ առ ժամանակ այս կարգախոսի սկզբունքը խախտվում էր թե՛ ԱՄՆ-ի, և թե՛ ԽՍՀՄ-ի դեպքում: Մյուս կարևոր խնդիրը դա ԱՄՆ-ի գործոնն է Իրանի աֆղանական քաղաքականության մեջ: Այստեղ երկու երկրները հայտնվել էին միևնույն ճամբարում, երկուսն էլ ֆինանսավորում էին աֆղան մոջահիդներին և գաղտնագերծված որոշ փաստաթղթերի համաձայնից նույնիսկ կոորդինացված էին գործում: Այստեղ կային համընկնող շահեր: Իրանը և ԱՄՆ-ը 1980-ական թթ. Աֆղանստանում ունեին ընդհանուր թշնամի՝ ԽՍՀՄ օկուպացիոն բանակը, որը սպառնում էր նախ Իրանի անվտանգությանը և հետո ԱՄՆ-ի տարածաշրջանային շահերին:

Թեմայի էական խնդիրներից մեկն էլ Աֆղանստանում արտաքին միջամտության և այդտեղ Իրանի դերի և հնարավորությունների հարցն է: Ինչպես հայտնի է աֆղան մոջահիդներին աջակցում էին զանազան իսլամական երկրներ, որտեղ առավել ծանրակշիռ դեր ուներ Պակիստանը, որոշ չափով նաև Պարսից ծոցի արաբական միապետությունները: Նշենք, որ սրանք հիմնականում ֆինանսավորում էին սուննի մոջահիդներին, որոնք ավելի շատ էին և ավելի մեծ չափով էին ազդում պատերազմի ելքի վրա: Իրանը չնայած որոշ չափով աջակցում էր սուննիներին, սակայն նրա հիմնական հենարանը շիաներն էին, որոնց թիվը Աֆղանստանում քիչ էր և նրանք այնքան մեծ դեր չէին խաղում ռազմական գործողություններում, ինչքան սուննի-դավան մոջահիդները: Այստեղ հետևաբար սահմանափակվում էին նաև Իրանի հնարավորությունները մեծ ազդեցություն ունենալու համար: Մա բնորոշ է նաև 1989թ.-ին հաջորդած տարիներին:

Թեմայի վերաբերյալ կան մի շարք կարևոր աղբյուրներ և ուսումնասիրություններ: Անդրադառնալով աղբյուրներին նշենք, որ դրանք հիմնականում գաղտնագերծված փաստաթղթեր են, որտեղ հիշատակություններ կան 1980-ական թթ. Աֆղանստանում Իրանի վարած քաղաքականության մասին: 2001թ., երբ ԱՄՆ-ը պատերազմ սկսեց թալիբների ռեժիմի դեմ Ջ. Ռ. Բաշինգթոնի անվան համալսարանը նախաձեռնեց 1980-ական թթ. Աֆղանստանին վերաբերող արխիվային նյութերի գաղտնագերծումը ամերիկյան արխիվներից, որտեղ որոշակի անդրադարձ է կատարվում Աֆղանստանում ապրող շիաների և Իրանի քաղաքականությանը այնտեղ¹: Այդ համալսարանը նաև ռուսերենից անգլերեն թարգմանեց ԽՍՀՄ քաղբյուրոյի նիստերի գրառումները, որոշումները, զեկույցները Աֆղանստանում քաղաքացիական պատերազմի մասին, որոնք ժամանակին գաղտնագերծվել էին ռուսական և արևելագերմանական արխիվներից²: Այս փաստաթղթերում ևս արտացոլվում են ետհեղափոխական Իրանի դիրքորոշումը և

քաղաքականությունը աֆղանական իրադարձությունների նկատմամբ հատկապես 1980-ական թթ. սկզբներին:

Աղբյուրների հետ կապված կարևոր է նաև «Յունայթեդ փրեսս ինթերնեյշնլ» լրատվական գործակալության իրանական բաժնի նախկին լրագրող Ա. Մազանդիի հուշերը, որտեղ ներկայացված են որոշակի դրվագներ Իրանի նոր իշխանությունների կողմից Աֆղանստանի նկատմամբ որդեգրած դիրքորոշումից³:

Մասնագիտական գրականության հետ կապված նշենք, որ Աֆղանստանի նկատմամբ Իրանի քաղաքականությունը հեղինակների կողմից ուսումնասիրվել է տարբեր համատեքստերում: Այստեղ հատկապես առանձնանում են Ա.Ռուբինշտեյնի⁴, Շ.Հանթերի⁵, Մ.Վարասթեի⁶, Ա.Արաքաջյանի⁷ աշխատությունները, որտեղ թեման դիտարկվում է Խորհրդա-իրանական հարաբերությունների համատեքստում, իսկ Ռ. Ռամազանի⁸ և Ս. Աղաեվի⁹ ուսումնասիրություններում թեման դիտարկվում է ետհեղափոխական Իրանի արտաքին քաղաքականության համատեքստում: Ուշագրավ է նաև Աֆղանստանի հարցով ՄԱԿ-ի նախկին քանազնացներ Դ.Կորդեվեսի և Ս.Հարիսոնի¹⁰ գիրքը, որտեղ խոսվում է քանակությունների միջոցով աֆղանական խնդրի կարգավորման հարցում Իրանի դիրքորոշման մասին:

KHATAMI-TIRGORDI FRIK (YSU)

IRAN AND THE AFGHAN CIVIL WAR IN 1979-1989

The 1970-1980-s were very changeful years for the Middle and Near Eastern countries. Some regional countries underwent such great political events such as Islamic Revolution in Iran in 1978-1979, Iran-Iraq war in 1980-1988, Soviet Union's military intervention in Afghanistan etc., which in the condition of Cold War really changed the correlation of powers in the region. The rivalry between the US and the USSR flared up here.

Above-mentioned theme represents Iran's post-revolutionary policy towards Afghanistan during the 1980-s, the essence of which was greatly connected with Iran's general foreign political doctrine, that basically changed from the beginning of the 1979.

There are series of important sources and literature concerning the theme. In the sources we would like to point out especially to important series of declassified documents from the US and Russian archives, which partly demonstrate Iran's policy towards Afghanistan. Certain works have been written by Sh. Hunter, M. Varasteh, R. Ramazani, S. Agaev and others connected with this problem. They observed Iran's Afghan policy from point of view of different aspects: some authors focused on Iran-USSR relations and some on Iran's general foreign policy.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. National Security Archive of George Washington University, Electronic Briefing Book No. 57, "Afghanistan: Lessons From the Last War: US Analyses of the Soviet War in Afghanistan: Declassified", doc. 1,7 (ed. by Prados J.), October 9, 2001. website: www.gwu.edu.
2. "Soviet Union and Afghanistan 1978-1989: Documents from Russian and East German Archives, www2.gwu.edu.
3. Մազանի Ա., Իրան արողողրաթ-է դարն ?, Թեհրան: «Արորդ», 1997 (պարսկ.):
4. Rubinshtein A., The Soviet Union and Iran Under Khomeini, - International Affairs, vol. 57, No. 4, Autumn 1981, pp. 599-617.
5. Hunter Sh., Soviet-Iranian Relations in the Post-Revolution Period, in: Ramazani R. (ed.), Iran's Revolution: The Search for Consensus, Indiana: Indiana University Press 1990, pp. 85-103.
6. Varasteh M., The Soviet Union and Iran, 1979-1989, in: Enteshami A. and Varasteh M. (eds.), Iran and International Community, N.Y., "Routledge", 1991, pp. 46-59.
7. Арабаджян А. (отв. ред.), Иранская Революция 1978-1979 гг.: Причины и уроки, Москва, "Наука", 1989.
8. Ramazani R., Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1986.
9. Агаев С., Иран: между прошлым и будущим, Москва, "Политиздат", 1987.
10. Մորդուցեզ Դ. վա Հարիսոն Ա., Փոշթ-է փարդէ, Աֆղանիստան, Թեհրան: Էմբեշարաթ-է բեյն-ալմելալի 1998 (պարսկ.):